

ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ REVIEW

Συναισθηματική νοημοσύνη στη μαιευτική εκπαίδευση και πρακτική

Η συναισθηματική νοημοσύνη, βάσει της οποίας γίνεται αντιληπτή και κατανοητή η φύση των συναισθηματικών επιδράσεων στο πλαίσιο της μαιευτικής πρακτικής, λαμβάνει όλο και μεγαλύτερη αναγνώριση αναφορικά με τη συμβολή της στη βελτίωση της παρεχόμενης φροντίδας. Ο όρος συναισθηματική νοημοσύνη αναφέρεται στην ικανότητα αναγνώρισης και διάκρισης των συναισθημάτων, τόσο των ίδιων όσο και των άλλων ατόμων, παρέχοντας έτσι τη δυνατότητα αποτελεσματικότερης διαχείρισής τους. Σε επίπεδο υπηρεσιών υγείας, η συναισθηματική νοημοσύνη έχει σημαντική επίδραση και καθοριστικό ρόλο στην παρεχόμενη περίθαλψη και ειδικότερα στη λήψη αποφάσεων και στον τρόπο δράσης των παρόχων υπηρεσιών υγείας. Η προσέγγιση της μαιευτικής πράξης μέσω της συναισθηματικής νοημοσύνης συνδέεται με τον τρόπο εφαρμογής των υπηρεσιών υγείας, καθορίζοντας την αποτελεσματικότητα της παρεχόμενης φροντίδας, την έκβαση της υγείας των ασθενών και την ικανοποίησή τους από τους παρόχους υγείας. Η συμβολή της συναισθηματικής νοημοσύνης στη μαιευτική πρακτική αναδεικνύει την ανάγκη περαιτέρω διερεύνησης των οφελών της κατά τη μαιευτική πρακτική, καθώς και τους τρόπους ένταξής της στη μαιευτική εκπαίδευση.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η συναισθηματική νοημοσύνη (ΣΝ) τα τελευταία έτη εντοπίζεται συχνότερα στη βιβλιογραφία που σχετίζεται με θέματα υπηρεσιών υγείας, ενώ η συμβολή της τυγχάνει πλέον εκτενέστερης αναγνώρισης.^{1,2} Σύμφωνα με τη διεθνή νοσηλευτική και μαιευτική βιβλιογραφία, η ΣΝ παρουσιάζει άρρηκτη συσχέτιση με την εργασιακή απόδοση και την αποτελεσματικότητα, την ευφυή ηγετική συμπεριφορά, την εργασιακή ικανοποίηση και την αποτελεσματική διαχείριση αρνητικών αισθημάτων στον εργασιακό χώρο, όπως π.χ. πίεση, άγχος.³ Στον αντίποδα, η αποτυχία κατανόησης συναισθηματικών ζητημάτων έχει αποδειχθεί ότι μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα σημαντικά αρνητικό αντίκτυπο στην υγεία και στην ευημερία του μαιευτικού προσωπικού, αλλά και στην έκβαση της υγείας των ασθενών.^{1,4,5}

Στη βιβλιογραφία εντοπίζονται εκτενείς αναφορές σχετικά με τη συμβολή της ΣΝ στη Νοσηλευτική και στη μαιευτική εκπαίδευση και πρακτική. Εν τούτοις, τα τελευταία έτη αναδύεται στην επιφάνεια ολοένα και περισσότερο η ανάγκη της ένταξής της στον τομέα της υγείας. Η ανάπτυξη της παρουσιάζει σημαντικά οφέλη στη μαιευτική εκπαίδευση και πρακτική τόσο για το μαιευτικό προσωπικό, όσο και για τους λήπτες υπηρεσιών υγείας. Σε αυτά περιλαμβάνονται

η ενίσχυση της εργασιακής αποτελεσματικότητας του μαιευτικού προσωπικού, η ανάπτυξη των ουσιαστικών σχέσεων με συναδέλφους και ασθενείς, η συνοχή των ομάδων, η αύξηση του επιπέδου επαγγελματικής ικανοποίησης, καθώς και η ικανοποίηση των ασθενών.

2. ΟΡΙΣΜΟΣ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗΣ

Η ΣΝ αποτελεί ένα σύγχρονο πεδίο έρευνας της επιστημονικής κοινότητας, ενώ ως αντικείμενο μελέτης και έρευνας έχει σχετιστεί με πολλούς επιστημονικούς τομείς ειδικά τα τελευταία έτη. Η πρώτη αναφορά σχετικά με την έννοια της νοημοσύνης πραγματοποιήθηκε από τον Thornbik (1920), ο οποίος την περιέγραψε ως «την ικανότητα του ατόμου να κατανοεί και να χειρίζεται τους άνδρες, τις γυναίκες, τα αγόρια και τα κορίτσια, με λίγα λόγια, την ικανότητα να φέρεται σωστά στις διαπροσωπικές του σχέσεις». ⁶ Λίγα έτη αργότερα, θα αποδώσει μια περισσότερο ολοκληρωμένη περιγραφή, στην οποία ο άνθρωπος τίθεται ως οντότητα σε αλληλεπίδραση με την κοινωνία, τα κοινωνικά θέματα και την κοινωνική προσαρμοστικότητα. ⁷ Ο όρος ΣΝ αναφέρεται αργότερα σε μελέτη με σκοπό την περιγραφή ενός τύπου νοημοσύνης, ο οποίος θα απέδιδε στο άτομο δεξιότητες κατανόησης, επεξεργασίας και χειρισμού πληροφοριών

ΑΡΧΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ 2021, 38(1):28-34
ARCHIVES OF HELLENIC MEDICINE 2021, 38(1):28-34

Μ. Κουράκος,
Δ. Παπουτσης,
Μ. Τζητηρίδου

Τμήμα Μαιευτικής, Σχολή Επιστημών
Υγείας, Πανεπιστήμιο Δυτικής
Μακεδονίας, Πτολεμαΐδα

Emotional intelligence in midwifery
education and practice

Abstract at the end of the article

Λέξεις ευρετηρίου

Μαιευτική εκπαίδευση
Μαιευτική πρακτική
Οφέλη συναισθηματικής νοημοσύνης
Συναισθηματική νοημοσύνη

Υποβλήθηκε 9.8.2020

Εγκρίθηκε 29.8.2020

συναισθηματικής φύσης.⁸ Το γεγονός όμως που συνέβαλε σημαντικά στην καθιέρωση του όρου ήταν η δημοσίευση του βιβλίου *“Emotional Intelligence. Why it can matter more than IQ”*.⁶ Έκτοτε, η ΣΝ έχει απασχολήσει πληθώρα διαφορετικών επιστημονικών κλάδων, με σκοπό την ένταξη και τη διερεύνηση της συμβολής της στον εκάστοτε κλάδο. Χρησιμοποιείται για τον προσδιορισμό της ικανότητας αντίληψης, κατανόησης, αφομοίωσης και διαχείρισης των συναισθημάτων τόσο των ίδιων, όσο και των άλλων ατόμων.³ Για τον προσδιορισμό και την εκτίμησή της έχουν αναπτυχθεί ποικίλα μοντέλα και εργαλεία εκτίμησης. Παρ’ ότι σε όλους τους επιστημονικούς κλάδους εντοπίζονται κοινά σημεία και η ΣΝ σχετίζεται με δεξιότητες που αφορούν στην αντίληψη, στην κατανόηση και στη διαχείριση των συναισθημάτων, σε πολλές περιπτώσεις παρατηρείται σχετική ασυμφωνία. Πιο συγκεκριμένα, πολλοί ερευνητές τη θεωρούν ως ικανότητα, ενώ άλλοι την προσδιορίζουν ως μια σύνθεση χαρακτηριστικών της προσωπικότητας και των κοινωνικών δεξιοτήτων (personality traits and social skills).⁵

Όσον αφορά στα μοντέλα για τη ΣΝ, τα επικρατέστερα από αυτά είναι το μοντέλο Mayer-Salovey (1997), το μοντέλο του Goleman (1995) και το μοντέλο του Bar-On (1997).⁹ Σύμφωνα με το μοντέλο του Mayer ορίζεται ως η ικανότητα αντίληψης, κατανόησης και χειρισμού των συναισθημάτων με σκοπό τη διευκόλυνση της σκέψης. Θεωρείται ως μια νοητική ικανότητα η οποία παρουσιάζει αντιστοιχίες με γνωστικές ικανότητες που υπάγονται σε διαφορετικά είδη νοημοσύνης, κυρίως όσον αφορά σε χαρακτηριστικά της δομής και της οργάνωσής τους. Αποτελεί ένα μοντέλο ικανοτήτων (ability model), ενώ η ΣΝ ορίζεται ως ένα σύνολο ικανοτήτων (abilities-cognitive abilities) οι οποίες σχετίζονται με το γνωστικό σύστημα. Ειδικότερα, είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης μεταξύ του συναισθηματικού και του νοητικού τομέα, συνθέτοντας την ικανότητα αναγνώρισης, επεξεργασίας και χειρισμού πληροφοριών συναισθηματικής φύσης.¹⁰ Με βάση την εν λόγω αντίληψη, η αξιολόγηση και η εκτίμησή της πραγματοποιείται με εφαρμογή αντικειμενικών δοκιμών αποτελούμενων από ορθές και λανθασμένες απαντήσεις.⁵ Σύμφωνα με άλλο μοντέλο συναισθηματικής επάρκειας, ορίζεται ως μια σύνθεση ικανοτήτων και δεξιοτήτων βάσει των οποίων αναπτύσσεται η βέλτιστη συμπεριφορά στον χώρο της εργασίας. Το μοντέλο αυτό αποσκοπεί στη διερεύνηση, στην τεκμηρίωση και στην πρόβλεψη της αποτελεσματικότητας και της επίδοσης ενός ατόμου στην εργασία του, στηριζόμενο στον τρόπο διαχείρισης της προσωπικότητάς του.⁶ Ακόμη, σύμφωνα με το μοντέλο του δείκτη συναισθηματικής νοημοσύνης (emotional quotient, EQ) ή της κοινωνικής συναισθηματικής νοημοσύνης (KSN), ορίζεται ως συνδυασμός ικανοτήτων προσαρμογής και χαρακτηριστικών της προσωπικότητας.

Σε αυτόν περιλαμβάνονται συναισθηματικές και κοινωνικές δεξιότητες, καθώς και ικανότητες που καθορίζουν την «έξυπνη» (intelligent) συμπεριφορά.¹¹

Αναφορικά με την κατηγορία των μικτών μοντέλων (mixed models), κατά την οποία η συναισθηματική νοημοσύνη αποτελεί συνδυασμό χαρακτηριστικών (traits) της προσωπικότητας-χαρακτήρα του ατόμου, η αξιολόγηση και η εκτίμηση πραγματοποιούνται με εφαρμογή δοκιμασίας αυτοαναφοράς ή τύπου 360° (αυτοαναφορές και αναφορές άλλων).⁷

3. ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗΣ

Η ΣΝ στη βιβλιογραφία παρουσιάζεται ως έγκυρος και αξιόπιστος προγνωστικός παράγοντας της απόδοσης και της αποτελεσματικότητας ενός ατόμου στην εργασία του, ενώ οι ερευνητές του εκάστοτε κλάδου έχουν επιδοθεί στη διερεύνηση των οφελών της. Αποδίδεται ως ένα μοντέλο «συναισθηματικής ευφυΐας», σύμφωνα με το οποίο επιτυγχάνεται ορθή διαχείριση των συναισθημάτων ευρίσκοντας εφαρμογή σε όλα τα πεδία των ανθρώπινων σχέσεων, περιλαμβανομένου και του εργασιακού.¹² Όσον αφορά στη συναισθηματική ευφυΐα στον εργασιακό χώρο έχει συνδεθεί με αυξημένη ικανοποίηση και απόδοση. Η υψηλή ΣΝ πιστεύεται ότι συμβάλλει στην επίλυση των διαφόρων προβλημάτων, στη δημιουργικότητα, στην ορθή αξιολόγηση των καταστάσεων, στη δημιουργία ομαδικού πνεύματος, στην αποτελεσματικότερη ηγετική συμπεριφορά, στην αύξηση της ικανοποίησης από την εργασία, στην αύξηση της δέσμευσης των εργαζομένων στην εργασία τους, στην αύξηση της εμπιστοσύνης και στη βελτίωση των διαπροσωπικών σχέσεων με τους συναδέλφους. Τα τελευταία έτη πραγματοποιείται προσπάθεια στους περισσότερους τουλάχιστον επαγγελματικούς τομείς να αποδίδεται η πρέπουσα σημασία στα θέματα που μπορούν να προσδιοριστούν, να αναλυθούν, να ποσοτικοποιηθούν, να διαχειριστούν και να αντιμετωπιστούν, διατηρώντας παράλληλα τα συναισθήματα διαχειρίσιμα ώστε να μην επηρεάζεται ο τρόπος σκέψης του εργαζόμενου, έως ότου ολοκληρώσει την εργασία του.¹² Εν τούτοις, εφόσον σε πολλές περιπτώσεις τα συναισθήματα επηρεάζουν τη συμπεριφορά του ατόμου στο εργασιακό περιβάλλον και κατ’ επέκταση την εργασιακή απόδοση, θεωρήθηκε σκόπιμο να ανευρεθούν τρόποι ανάπτυξης των ωφέλιμων αισθημάτων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη διερεύνηση μηχανισμών έμφασης σε συναισθήματα όπως η ενσυναίσθηση, η ελπίδα, ο ενθουσιασμός, τα οποία έχουν θετική επίδραση στην εργασιακή απόδοση, και τον περιορισμό συναισθημάτων όπως η απληστία, η ζήλια, ο θυμός κ.ά., τα οποία επηρεάζουν αρνητικά την εργασιακή απόδοση. Η διαχείριση των συναισθημάτων συνδέεται

άμεσα με τις διαπροσωπικές δεξιότητες των ατόμων. Η ακαδημαϊκή μελέτη και η διερεύνηση της απόδοσης στον εργασιακό χώρο πραγματοποιούνται πλέον υπό το πρίσμα μιας περισσότερο διευρυμένης σκοπιάς των συναισθημάτων. Είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι, σύμφωνα με τους ερευνητές, η εργασιακή απόδοση δεν ρυθμίζεται άμεσα από τη ΣΝ, αλλά από τις συναισθηματικές δεξιότητες, οι οποίες είναι απόρροια ενός επαρκούς επιπέδου ΣΝ.¹²

Ένας άλλος όρος ο οποίος παρουσιάζει στενή συσχέτιση με τη ΣΝ στο εργασιακό περιβάλλον είναι η «εργασιακή ικανότητα» (job competency).¹³ Η εργασιακή ικανότητα ορίζεται ως «ένα χαρακτηριστικό του ατόμου το οποίο μπορεί να είναι είτε κίνητρο, είτε ιδιότητα, είτε επιδεξιότητα, είτε μια άποψη της εικόνας του ατόμου ή του κοινωνικού του ρόλου».¹⁴ Οι εργασιακές ικανότητες ταξινομούνται σε τρεις κατηγορίες: τις συναισθηματικές, τις γνωστικές-αναλυτικές και τις συμπεριφορικές. Οι συναισθηματικές εργασιακές ικανότητες περιλαμβάνουν την ικανότητα ενσυναίσθησης, η οποία σχετίζεται με την ικανότητα κατανόησης των αιτιών της συμπεριφοράς άλλων ατόμων, τη διάθεσή τους, τις αδυναμίες και τα όριά τους. Στις γνωστικές-αναλυτικές ικανότητες συγκαταλέγονται αφ' ενός η ικανότητα αναγνώρισης πληροφοριών που σχετίζεται με την ικανότητα αναγνώρισης πληροφοριών σε ανοργάνωτα δεδομένα, τον εντοπισμό ομοιοτήτων σε προηγούμενες και νέες καταστάσεις, τη χρήση μεταφορών κατά την επεξήγηση κ.λπ., και αφ' ετέρου η ικανότητα εναλλακτικής θεώρησης, η οποία σχετίζεται με την ικανότητα αντίληψης πολλαπλών απόψεων για την ίδια συνθήκη, την περιγραφή σκέψεων άλλων ατόμων κ.λπ. Τέλος, οι συμπεριφορικές εργασιακές ικανότητες αφορούν στην ικανότητα ομαδικού συντονισμού ο οποίος σχετίζεται με την ανάπτυξη κλίματος εμπιστοσύνης, δέσμευσης, «ανοικτής» επικοινωνίας, ομαδικότητας κ.λπ. και την ικανότητα υποστήριξης και ανάπτυξης των άλλων που έχει σχέση με την ανάπτυξη και την παροχή εργαλείων και πληροφοριών με σκοπό την ολοκλήρωση εργασιών ή τη βελτίωση των δεξιοτήτων των συνεργατών, την υποστήριξη, την ενθάρρυνση και την προτροπή. Οι εφαρμογές της ΣΝ εντοπίζονται κατά κύριο λόγο σε τέσσερις βασικούς επαγγελματικούς τομείς: στην κλινική Ψυχολογία, στον χώρο των επαγγελματιών υγείας, στις επιχειρήσεις και στην εκπαίδευση.¹⁵

4. ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΜΑΙΕΥΤΙΚΗ

Η ΣΝ θεωρείται θεμελιώδης για το προσωπικό της Μαιευτικής, καθ' ότι συμβάλλει στην επεξεργασία συναισθηματικών πληροφοριών επιτυγχάνοντας έτσι βελτιωμένη και εξατομικευμένη φροντίδα των ασθενών μέσω αποτελεσματικών επικοινωνιών και βελτιωμένων θεραπευτικών

σχέσεων. Ορισμένη ως το επίπεδο αυτογνωσίας αναφορικά με την ικανότητα του ατόμου να λειτουργεί και να προσαρμόζεται σε διαφορετικά περιβάλλοντα, εκδηλώνεται σε πέντε βασικούς τομείς: ενδοπροσωπικές δεξιότητες, διαπροσωπικές δεξιότητες, διαχείριση άγχους, προσαρμοστικότητα και γενική διάθεση.¹⁶ Οι εν λόγω πέντε τομείς της ΣΝ έχουν συσχετιστεί με αναδυόμενα θέματα σχετικά με τις νοσηλευτικές/μαιευτικές δεξιότητες για θεραπευτική φροντίδα. Ειδικότερα, οι διαπροσωπικές δεξιότητες ως προς τη θεραπευτική φροντίδα περιλαμβάνουν την ενσυναίσθηση, την καθοδήγηση και τη συλλογικότητα, οι ενδοσκοπικές δεξιότητες περιλαμβάνουν τη διαχείριση της επιθετικότητας, της αυτονομίας και της λογοδοσίας, η διαχείριση του stress περιλαμβάνει τον αυτοέλεγχο, η προσαρμοστικότητα περιλαμβάνει την επιμονή και την αποτελεσματική επίλυση προβλημάτων, και, τέλος, η γενική διάθεση περιλαμβάνει την αίσθηση της ευτυχίας και της ολοκλήρωσης.¹⁷ Ως εκ τούτου, αποτελεσματικές θεραπευτικές σχέσεις φαίνεται ότι μπορούν να αναπτυχθούν μέσω της ανάπτυξης της αυτογνωσίας (ενδοπροσωπική ικανότητα) για τον καθορισμό των κατάλληλων ορίων, με στόχο την αποτελεσματική χρήση των συναισθημάτων και των δεξιοτήτων (ικανότητα διαχείρισης stress), διασφαλίζοντας ταυτόχρονα μια ενσυναίσθητική θεραπευτική σχέση με τους ασθενείς (διαπροσωπική ικανότητα), η οποία πρέπει να αποτελεί αναπόσπαστο ρόλο της Μαιευτικής.¹⁸ Το επίπεδο της ΣΝ μπορεί να ενισχυθεί μέσω της βελτίωσης των επιδόσεων σε αυτούς τους πέντε τομείς ώστε να επιτευχθεί βελτίωση των συμπεριφορών αντιμετώπισης σε επαγγελματικές σχέσεις, σε θεραπευτικές σχέσεις, στην εργασιακή συμπεριφορά και στο διαχειριστικό ύψος.¹⁹

5. ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ ΣΤΗ ΜΑΙΕΥΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Στη διεθνή βιβλιογραφία παρατηρείται ισχυρή υποστήριξη όσον αφορά στη συμπερίληψη της έννοιας της ΣΝ στα προγράμματα σπουδών της μαιευτικής εκπαίδευσης. Το ενδιαφέρον επικεντρώνεται σε τρία υποθέματα τα οποία σχετίζονται με τη φύση της μαιευτικής πρακτικής και την ανάγκη προετοιμασίας των φοιτητών ως προς την ανάπτυξη της συναισθηματικής ικανότητας, με σκοπό την εφαρμογή αποτελεσματικής μαιευτικής πρακτικής. Αυτά τα θέματα αφορούν: (α) Στην κατανόηση της συναισθηματικής φύσης της Μαιευτικής ώστε οι φοιτητές να προετοιμαστούν για την πρακτική εφαρμογή της, (β) στην ανάπτυξη συναισθηματικών δεξιοτήτων για την παροχή κατάλληλης μαιευτικής φροντίδας και (γ) στην ανάπτυξη ικανοτήτων ΣΝ ώστε να είναι κατάλληλα εφοδιασμένοι για να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά δύσκολα εργασιακά περιβάλλοντα.

Σε παρόμοια μελέτη τονίζεται ότι οι ικανότητες ΣΝ πρέπει να καταστούν σαφείς στους φοιτητές μέσα από τα προγράμματα σπουδών, καθώς η πρακτική της Μαιευτικής είναι κάτι περισσότερο από απλή σωματική εργασία.²⁰ Αρκετοί συγγραφείς υποστηρίζουν ότι η Νοσηλευτική και η Μαιευτική συνιστούν μια συναισθηματική εμπειρία που περιλαμβάνει συναισθηματικές γνώσεις και ικανότητες και οι φοιτητές πρέπει να εκπαιδευτούν σχετικά με τη συναισθηματική πραγματικότητα της πρακτικής.^{21,22} Περαιτέρω, οι ερευνητές προειδοποιούν ότι η εκπαίδευση αναφορικά με την ανάπτυξη δεξιοτήτων επικοινωνίας ως εκκινήτης της ΣΝ αποδεικνύεται ανεπαρκής για τους φοιτητές στις περισσότερες περιπτώσεις.²⁰ Μια εκπαίδευση που αγνοεί την αξία και την ανάπτυξη των συναισθημάτων εστιάζοντας εξ ολοκλήρου στον ορθολογισμό, αρνείται την ουσία της μαιευτικής πρακτικής, δημιουργώντας κατά βάση μη ισορροπημένους επαγγελματίες.²³ Ως αρχάριοι ασκούμενοι, οι φοιτητές αναπτύσσουν σταδιακά κατανόηση σχετικά με τη φύση της Νοσηλευτικής και της μαιευτικής πρακτικής, διαμορφώνοντας έτσι την ταυτότητά τους. Οι φοιτητές εισέρχονται στη Μαιευτική με διαφορετικά επίπεδα συναισθηματικής ωριμότητας και υπόκεινται σε αυξανόμενες πιέσεις και ανησυχίες που σχετίζονται με τη μαιευτική εκπαίδευση.²⁴ Όσοι από αυτούς αναπτύσσουν υψηλότερα επίπεδα ΣΝ παρουσιάζουν καλύτερη διαχείριση των πιέσεων που σχετίζονται με τη μαιευτική εκπαίδευση και λαμβάνουν καλύτερες θεραπευτικές αποφάσεις στην πράξη.^{21,24}

Η ΣΝ μπορεί να αποτελεί βασικό μέρος των λιγότερο προφανών, αλλά κρίσιμων πρακτικών γνώσεων που χρειάζονται οι φοιτητές Μαιευτικής.^{18,25} Η απαραίτητη συναισθηματική γνώση κατά την πρακτική συνδέεται συχνά με παράγοντες όπως ο προβληματισμός των φοιτητών, η ενσωμάτωση προγραμμάτων σπουδών διεπιστημονικών γνώσεων και οι πρακτικές καθοδήγησης που χρησιμοποιούνται στις διαδικασίες διδασκαλίας και μάθησης.^{20,25,26} Οι συναισθηματικές δεξιότητες που χρειάζονται οι απόφοιτοι ενσωματώνονται στις θεωρίες της Μαιευτικής και αφορούν σε βασικές έννοιες που σχετίζονται με τη φροντίδα, την ενσυναίσθηση, την κατανόηση και την αντιμετώπιση συγκρούσεων στις ανθρώπινες σχέσεις κατά την κλινική πράξη.²⁷⁻²⁹ Οι φοιτητές χρειάζονται μια εστιασμένη και σαφή κατανόηση της κεντρικής θέσης του συναισθήματος κατά την εφαρμογή της πρακτικής για την αποτελεσματική εκτέλεση του ρόλου του μαιευτή.³⁰⁻³² Η ανάπτυξη της ΣΝ κατά τη μαιευτική εκπαίδευση αποτελεί μια πνευματική εμπειρία, η οποία μπορεί να συμβάλλει ουσιαστικά στις ικανότητες των φοιτητών που σχετίζονται με την επεξεργασία των γνώσεων και την κριτική σκέψη.²⁴ Οι ασκούμενοι καλούνται να αναπτύξουν κριτική σκέψη, διαδικασία που περιλαμβάνει τη διαχείριση και την εξισορρόπηση των συναισθημάτων.^{24,33} Ακόμη μια έρευνα υποστηρίζει αυτόν τον ισχυρισμό, υποδεικνύοντας

ότι οι προπτυχιακοί φοιτητές Μαιευτικής που αναγνωρίζουν, δίνουν προσοχή και ρυθμίζουν το συναισθηματικό επίπεδο παρουσιάζουν βελτιωμένες ικανότητες αντοχής, αντιμετώπισης και ανάκαμψης από το άγχος.³⁴ Η προκαταρκτική έρευνα αποκαλύπτει ότι πολλές δεξιότητες που σχετίζονται με συναισθηματικές ικανότητες νοσηλεύσεων εφοδιάζουν επαρκώς τους φοιτητές για την επιτυχή ένταξη στη μαιευτική πρακτική.³⁵ Η συναισθηματική αυτοεπάρκεια θεωρείται αναγκαία δεξιότητα για τη μελλοντική αποτελεσματική πρακτική και ένταξη στο εργατικό δυναμικό.^{21,23} Η ενασχόληση και η πολυπλοκότητα της πρακτικής μπορεί να ρυθμιστούν ικανοποιητικά μόνο από συναισθηματικά ικανούς πτυχιούχους που είναι σε θέση να χειριστούν το εργασιακό άγχος.³⁶⁻³⁸

6. ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ ΣΤΗ ΜΑΙΕΥΤΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ

Σύμφωνα με τους περισσότερους ερευνητές, η ορθή άσκηση της Μαιευτικής είναι συνυφασμένη με την έννοια της ΣΝ. Οι μαιευτές πρέπει να διακρίνονται από επαγγελματική ευαισθησία για να αναγνωρίσουν την ευπάθεια της ασθενούς, ενώ ταυτόχρονα να διαθέτουν ικανότητα σαφούς διάκρισης των δικών τους συναισθημάτων αλλά και των συναισθημάτων των ασθενών με υπεύθυνο τρόπο.²⁰ Οι μαιευτές οι οποίοι αναγνωρίζουν τα συναισθήματα των ίδιων και των ασθενών είναι πιθανότερο να παρουσιάσουν βελτιωμένα επίπεδα διαχείρισης και παροχής καλύτερης φροντίδας στις ασθενείς.^{18,22} Σύμφωνα με έρευνα, η φροντίδα αποτελεί την ουσία της Μαιευτικής και όσοι την ασκούν πρέπει να σέβονται και να ανταποκρίνονται στις ατομικές προτιμήσεις, αξίες και ανάγκες των ασθενών παρέχοντάς τους παράλληλα συναισθηματική υποστήριξη.³⁹

Η ΣΝ στον τομέα της υγείας έχει συνδεθεί με θεμελιώδεις ικανότητες για την αποδοτική άσκηση της μαιευτικής πρακτικής. Η αυτογνωσία, μια από τις πτυχές της ΣΝ, επιτρέπει στους μαιευτές να συνδυάσουν αποτελεσματικά τα συναισθήματα, τις σκέψεις και τις ενέργειές τους.⁴⁰ Επομένως, η ΣΝ αποτελεί ουσιαστική ικανότητα σε όλες τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και δράσεων βασισμένων σε συναισθήματα και στη διαίσθηση, καθώς συλλαμβάνει συνειδητά και ερμηνεύει το άμεσο πλαίσιο.²⁶ Επίσης, η ικανότητα ενσυναίσθησης και παραγωγικής επικοινωνίας αποτελεί μια σημαντική απαίτηση στη μαιευτική πρακτική, καθώς δίνει έμφαση στις ανθρώπινες σχέσεις, ενώ ακόμη και σε περίπτωση μη λεκτικής επικοινωνίας μπορεί να συμβάλλει στην αναγνώριση των συναισθημάτων.²⁰ Η ΣΝ διαδραματίζει σημαντικό ρόλο τόσο στην αντίληψη της ηθικής διάστασης όσο και στην ευαισθησία κατά την κλινική πρακτική. Η ενσυναίσθηση αποτελεί εξαιρετικά σημαντικό εφόδιο για την κατανόηση μιας δεδομένης κατάστασης

που βασίζεται στον επαγγελματικό προβληματισμό και την ηθική κρίση η οποία σχετίζεται με τη λήψη αποφάσεων.⁴¹

Η ΣΝ μπορεί επίσης να είναι σημαντική για την κατανόηση της σχέσης μεταξύ άγχους και ψυχικής υγείας και έχει αναγνωριστεί ως ικανότητα επίλυσης προβλημάτων που χρησιμοποιεί τόσο συναισθηματική όσο και γνωστική ικανότητα.⁴²⁻⁴⁴ Το άγχος είναι ευρέως αποδεκτό μέρος του μαιευτικού επαγγέλματος και η παρατεταμένη έκθεση στο stress οδηγεί σε εξάντληση (burnout), που με τη σειρά του επηρεάζει την απόδοση των μαιευτών. Η εξάντληση έχει συνδεθεί με μειωμένα κίνητρα, μειωμένη αποτελεσματικότητα και αυξημένες αρνητικές στάσεις και συμπεριφορές στην εργασία.^{45,46}

Η ανάπτυξη ΣΝ εντός της κλινικής Μαιευτικής θα μπορούσε να αποτελέσει πολύτιμο πόρο για διαδικασίες ενδυνάμωσης που οδηγούν σε αυξημένο επίπεδο ποιότητας παρεχόμενης φροντίδας και αποτελεσμάτων για την υγεία.⁴⁷ Μέσω της συγκεκριμένης διαδικασίας επιτυγχάνονται θετικά αποτελέσματα στην προαγωγή της υγείας και στην ποιότητα της επαγγελματικής ζωής. Επίσης, έχει τη δυνατότητα να επιτρέψει στους επαγγελματίες υγείας να αντιμετωπίσουν καλύτερα το άγχος, συμβάλλοντας έτσι θετικά στην εξέλιξη της σταδιοδρομίας.⁴⁸ Φαίνεται ότι η θετική συναισθηματική υγεία επηρεάζεται από την ικανότητα του ατόμου να ρυθμίζει συνειδητά τα συναισθήματα και να δημιουργεί επιθυμίες που είναι σύμφωνες με τις βασικές αξίες ή τις προσωπικές πεποιθήσεις. Τα άτομα που αναφέρουν υψηλά επίπεδα ΣΝ κατασκευάζουν πιο συνεκτικά και ενσωματωμένα συστήματα προσωπικού στόχου.⁴⁹ Στην κλινική Μαιευτική, αυτό σημαίνει ότι οι μαιευτές με υψηλό επίπεδο ΣΝ μπορούν να εφαρμόσουν περισσότερο επιτυχείς στρατηγικές αντιμετώπισης, βοηθώντας τους να έχουν αποτελεσματική πρόσβαση στους δικούς τους πόρους.^{48,49} Επιπρόσθετα, θεωρείται ως εκτελεστική ικανότητα ηγεσίας που ωφελεί τη φροντίδα των ασθενών, τους επαγγελματίες υγείας και τους οργανισμούς.^{50,51} Οι συναισθηματικά έξυπνοι ηγέτες έχει βρεθεί ότι έχουν θετική επίδραση ως προς τη φροντίδα των ασθενών, παρακινώντας το προσωπικό να λάβει αποφάσεις υψηλού επιπέδου. Επίσης, συμβάλλουν στην ανάπτυξη θετικών σχέσεων που αντανakλούν την κατανόηση του πλαισίου φροντίδας, την αναγνώριση του συναισθήματος και την αναγνώριση των επαγγελματικών και των συναισθηματικών αναγκών των συναδέλφων τους.⁵² Η δημιουργία θετικών εργασιακών σχέσεων χρησιμοποιείται για να συνδέσει στο κλινικό πλαίσιο την εφαρμογή της μαιευτικής πρακτικής με την παροχή ποιοτικής φροντίδας ασθενών.^{53,54}

Όσον αφορά στις εργασιακές σχέσεις, η ΣΝ φαίνεται ότι αποτελεί σημαντικό παράγοντα ενίσχυσης της συνεκτικότητας μιας ομάδας. Τα μέλη της ομάδας που είναι συναισθηματικά έξυπνα σχηματίζουν ισχυρές σχέσεις

και ένα σταθερό σύστημα υποστήριξης.⁵⁵ Επί πλέον, η ενσυναίσθηση, που μοιράζεται στενές συσχετίσεις με τη ΣΝ, έχει επίσης υποστηριχθεί ότι είναι ένα σημαντικό χαρακτηριστικό απαραίτητο για την ομαδική συνοχή.⁵⁶ Τέλος, η βιβλιογραφία παρέχει στοιχεία ότι τα άτομα με ανεπτυγμένη ΣΝ πιθανόν να αναπτύξουν συναισθήματα ευθύνης για την οργάνωση, τις θέσεις εργασίας, τον χώρο και τα εργαλεία εργασίας, επιφέροντας θετική επίδραση στην εργασιακή συμπεριφορά.^{57,58}

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα επαγγέλματα της Νοσηλευτικής και της Μαιευτικής σε παγκόσμιο επίπεδο καλούνται να αντιμετωπίσουν σοβαρές προκλήσεις. Σε αυτό συμβάλλει σημαντικά ο ιδιαίτερος χαρακτήρας και η πολυπλοκότητα του περιβάλλοντος του έργου τους. Στο περιβάλλον μιας μονάδας υγείας οι απαιτήσεις είναι αυξημένες. Υπάρχει πίεση χρόνου, ανάγκη για λήψη κρίσιμων αποφάσεων οι οποίες ενδέχεται να είναι καθοριστικές για την πορεία της υγείας του ασθενούς, απαιτείται άμεση και διαρκής επικοινωνία με τον ασθενή, ενώ σε πολλές περιπτώσεις παρουσιάζονται εντάσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, εκτός από τη φροντίδα των ασθενών, στις περισσότερες περιπτώσεις απαιτείται και η παροχή ψυχολογικής υποστήριξης στους ασθενείς και στους συγγενείς τους. Τέλος, σε αρκετές περιπτώσεις οι επαγγελματίες υγείας επωμίζονται διοικητικά καθήκοντα, για την εκτέλεση των οποίων απαιτούνται οργανωτικά, ηγετικά και διοικητικά προσόντα. Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι επαγγελματίες υγείας βιώνουν διαφορετικά συναισθήματα σε συναισθηματικά φορτισμένα περιβάλλοντα κατά την καθημερινή τους κλινική πρακτική, απαιτούν την ανάπτυξη της ΣΝ. Σύμφωνα με την πλειοψηφία των ερευνών, το συναισθήματα και κατ'επέκταση η ανάπτυξη ΣΝ θεωρείται θεμελιώδης για τη μαιευτική πρακτική και την εκπαίδευση. Η ανάπτυξή της στους εργαζόμενους στον τομέα της υγειονομικής περίθαλψης έχει συνδεθεί με αποτελεσματικότερες κλινικές αποφάσεις, που συνδέονται εγγενώς με την επαγγελματική ηθική και τους κώδικες πρακτικής. Η διαχείριση των συναισθημάτων έχει αποδειχθεί ότι αποτελεί βασικό παράγοντα στην κριτική σκέψη και στην ποιότητα της λήψης κρίσιμων αποφάσεων συνδυάζοντας τη μαιευτική εμπειρία με την ενσυναίσθηση, η οποία επηρεάζει άμεσα την περίθαλψη ασθενών και οικογενειών. Τα συναισθήματα επηρεάζουν τις επαγγελματικές σχέσεις σε όλους τους τομείς. Η ανάπτυξη της ΣΝ επιφέρει θετικότερα αποτελέσματα στους εργαζόμενους στον τομέα της υγείας σε διαπροσωπικό επίπεδο. Ένα υψηλό επίπεδο ΣΝ προάγει ολοκληρωμένες δεξιότητες αντιμετώπισης του stress, των συγκρούσεων ή τυχόν αρνητικών συμπεριφορών σε ακαδημαϊκά και εργασιακά περιβάλλοντα. Η φύση της ΣΝ, η οποία

περιλαμβάνει τόσο την προσωπική όσο και την κοινωνική ικανότητα, επιτυγχάνει καλύτερη επικοινωνία και βελτιωμένη παρεχόμενη περίθαλψη, συμβάλλοντας στη βελτίωση της οργανωτικής εργασίας και της αποτελεσματικής ηγεσίας. Όλα τα σχετικά χαρακτηριστικά ως απόρροια της ΣΝ έχουν ως αποτέλεσμα τη βελτίωση της εργασίας από τους εργαζόμενους στον τομέα της υγείας, την αποδοτικότερη εργασία και κατά συνέπεια την αύξηση του επιπέδου ικανοποίησης των παρεχομένων υπηρεσιών από τους ασθενείς.

Η οικοδόμηση γνώσεων σχετικά με τη ΣΝ και τη Μαιευτική θα ωφεληθεί από περαιτέρω έρευνα, η οποία θέτει σημαντικά θέματα προς διερεύνηση που θα σχετίζονται με την προώθηση του βάθους της κατανόησης και της ανάπτυξης γνώσεων σχετικά με τη ΣΝ στην εκπαίδευση και στη μαιευτική πρακτική. Συνιστάται η διερεύνηση που αφορά σε θέματα σχεδιασμού τα οποία επικεντρώνονται στην έρευνα και στην ένταξη της ΣΝ στον τομέα της υγείας τόσο σε επίπεδο εκπαίδευσης όσο και σε επίπεδο πρακτικής.

ABSTRACT

Emotional intelligence in midwifery education and practice

M. KOURAKOS, D. PAPOUTSIS, M. TZITIRIDOU

Department of Midwifery, School of Healthcare Sciences, University of Western Macedonia, Ptolemaida, Greece

Archives of Hellenic Medicine 2021, 38(1):28–34

Emotional intelligence, based on which the nature of emotional issues in midwifery practice is perceived and understood, is gaining recognition for its contribution to improving the care provided for pregnant women. The term emotional intelligence refers to the ability to recognize and distinguish emotions, in both oneself and other individuals, enabling emotional issues to be managed more effectively. At the level of health care services, emotional intelligence can have a significant impact and plays a decisive role in the care provided, and in particular in the decision-making process and in the ways health care providers act. The approach to healthcare midwifery practice based on emotional intelligence is linked to the way health services are implemented, determining the effectiveness of the care provided, the outcome of the patients' health and their satisfaction with the health care providers. The potential contribution of emotional intelligence to midwifery practice necessitates further exploration of its benefits and ways of integrating it in midwifery education.

Key words: Benefits, Emotional intelligence, Midwifery education, Midwifery practice

Βιβλιογραφία

- GOULD D. Emotional intelligence. *Br J Midwifery* 2003, 11:203–211
- AKERJORDET K, SEVERINSSON E. Emotionally intelligent nurse leadership: A literature review study. *J Nurs Manag* 2008, 16:565–577
- CODIER E, MUNENO L, FRANEY K, MATSUURA F. Is emotional intelligence an important concept for nursing practice? *J Psychiatr Ment Health Nurs* 2010, 17:940–948
- McMULLAN B. El student. *Br Med J* 2003, 11:18–19
- HUNTER B. The importance of emotional intelligence. *Br J Midwifery* 2004, 12:604–606
- GOLEMAN D. *Emotional intelligence. Why it can matter more than IQ*. Bantam Books, New York, 1995
- LANGLEY A. Emotional intelligence – a new evaluation for management development? *Career Dev Int* 2000, 5:177–183
- SALOVEY P, MAYER JD. Emotional intelligence. *Imagin Cogn Pers* 1990, 9:185–211
- SPIELBERGER C. *Encyclopedia of applied psychology*. Academic Press, New York, 2004
- MAYER JD, CARUSO DR, SALOVEY P. Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence. *Intelligence* 1997, 27: 267–298
- BAR-ON R. *The emotional quotient inventory (EQ-i): Technical manual*. Multi-Health Systems, Toronto, 1997
- JORDAN PJ, ASHKANASY NM, HARTEL CEJ, HOOPER GS. Workgroup emotional intelligence: Scale development and relationship to team process effectiveness and goal focus. *Hum Resour Manag Rev* 2002, 12:195–214
- DULEWICZ V, HIGGS M. Emotional intelligence: A review and evaluation study. *J Manage Psychol* 2000, 15:341–372
- CHERNISS C, BOYATZIS RE, ELIAS M. *Developments in emotional intelligence*. Jossey-Bass, San Francisco, 1982
- ZEIDNER M, MATTHEWS G, ROBERTS RD. Emotional intelligence in the workplace: A critical review. *Appl Psychol* 2004, 53:371–399
- BAR-ON R. The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). *Psicothema* 2006, 18(Suppl):13–25
- KOOKER BM, SHOULTZ J, CODIER EE. Identifying emotional intelligence in professional nursing practice. *J Prof Nurs* 2007, 23:30–36
- McQUEEN ACH. Emotional intelligence in nursing work. *J Adv*

- Nurs* 2004, 47:101–108
19. O'CONNELL E. Therapeutic relationships in critical care nursing: A reflection on practice. *Nurs Crit Care* 2008, 13:138–143
 20. FRESHWATER D, STICKLEY T. The heart of the art: Emotional intelligence in nurse education. *Nurs Inq* 2004, 11:91–98
 21. BELLACK JP. Emotional intelligence: A missing ingredient? *J Nurs Educ* 1999, 38:3–4
 22. KERFOOT K. The emotional side of leadership: The nurse manager's challenge. *Nurs Econ* 1996, 14:59–61
 23. McCULLOCH T. Emotional competence in professional communication. *J Psychiatr Ment Health Nurs* 1999, 6:153–159
 24. CHABELI MM. Higher order thinking skills competencies required by outcomes-based education from learners. *Curationis* 2006, 29:78–86
 25. AKERJORDET K, SEVERINSSON E. Emotional intelligence: A review of the literature with specific focus on empirical and epistemological perspectives. *J Clin Nurs* 2007, 16:1405–1416
 26. AKERJORDET K, SEVERINSSON E. Emotional intelligence in mental health nurses talking about practice. *Int J Ment Health Nurs* 2004, 13:164–170
 27. COX S. Emotional competence – the rest of the story. *Nurs Manage* 2002, 33:64–66
 28. FAUGIER J, WOOLNOUGH H. National nursing leadership programme. *Mental Health Practice* 2002, 6:28–33
 29. HAMBLETON JM. Fostering a culture of respect using emotional intelligence. *Pa Nurse* 2006, 61:14
 30. BREWER J, CADMAN C. Emotional intelligence: Enhancing student effectiveness and patient outcomes. *Nurse Educ* 2000, 25:264–266
 31. CADMAN C, BREWER J. Emotional intelligence: A vital prerequisite for recruitment in nursing. *J Nurs Manag* 2001, 9:321–324
 32. MCKINNON J. Feeling and knowing: Neural scientific perspectives on intuitive practice. *Nurs Stand* 2005, 20:41–46
 33. FRESHWATER D. Emotional intelligence: Developing emotionally literate training in mental health. *Mental Health Practice* 2004, 8:12–15
 34. MONTES-BERGES B, AUGUSTO JM. Exploring the relationship between perceived emotional intelligence, coping, social support and mental health in nursing students. *J Psychiatr Ment Health Nurs* 2007, 14:163–171
 35. ROCHESTER S, KILSTOFF K, SCOTT G. Learning from success: Improving undergraduate education through understanding the capabilities of successful nurse graduates. *Nurse Educ Today* 2005, 25:181–188
 36. EVANS D, ALLEN H. Emotional intelligence: Its role in training. *Nurs Times* 2002, 98:41–42
 37. GERITS L, DERKEN J, VERBRUGGEN AB. Emotional intelligence and adaptive success of nurses caring for people with mental retardation and severe behavior problems. *Ment Retard* 2004, 42:106–121
 38. GOOCH S. Emotionally smart. *Nurs Stand* 2006, 20:20–22
 39. REGO A, GODINHO L, McQUEEN A, CUNHA MP. Emotional intelligence and caring behaviour in nursing. *Serv Ind J* 2010, 30:1419–1437
 40. JORDAN PJ, TROTH AC. Emotional intelligence and conflict resolution: Implications for human resource development. *Adv Dev Hum Resour* 2002, 4:62–79
 41. NORTVEDT P. *Sensitive judgement nursing, moral philosophy and an ethics of care*. Tano Aschehoug Press, Oslo, 1996
 42. CIARROCHI J, DEAN FP, ANDERSON S. Emotional intelligence moderates the relationship between stress and mental health. *Pers Indiv Differ* 2002, 32:197–209
 43. JORDAN PJ, TROTH AC. Emotional intelligence and conflict resolution in nursing. *Contemp Nurse* 2002, 13:94–100
 44. MOLTEN NC. Creating a healing environment for critical care. *Crit Care Nurs Clin North Am* 2003, 15:295–304
 45. MASLACH C, SCHAUFELI WB, LEITER MP. Job burnout. *Annu Rev Psychol* 2001, 52:397–422
 46. LASCHINGER HKS, LEITER MP. The impact of nursing work environments on patient safety outcomes: The mediating role of burnout/engagement. *J Nurs Adm* 2006, 36:259–267
 47. CIARROCHI JV, DEANE FP. Emotional competence and willingness to seek help from professional and non-professional sources. *Br J Guid Couns* 2001, 29:233–246
 48. PAU AKH, CROUCHER R, SOHANPAL R, MUIRHEAD V, SEYMOUR K. Emotional intelligence and stress coping in dental undergraduates – a qualitative study. *Br Dent J* 2004, 197:205–209
 49. SPENCE G, OADES LG, CAPUTI P. Trait emotional intelligence and goal self-integration: Important predictors of emotional well-being? *Pers Indiv Differ* 2004, 37:449–461
 50. HERBERT R, EDGAR L. Emotional intelligence: A primal dimension of nursing leadership? *Nurs Leadersh (Tor Ont)* 2004, 17:56–63
 51. MULLER-SMITH P. Yet another workplace crisis. *J Perianesth Nurs* 1999, 14:217–220
 52. SNOW JL. Looking beyond nursing for clues to effective leadership. *J Nurs Adm* 2001, 31:440–443
 53. CARSON KD, CARSON PP, FONTENOT G, BURDIN JJ Jr. Structured interview questions for selecting productive, emotionally mature, and helpful employees. *Health Care Manag (Frederick)* 2005, 24:209–215
 54. PEDERSEN CA, SCHNEIDER PJ, SCHECKELHOFF DJ. ASHP national survey of pharmacy practice in hospital settings: Dispensing and administration – 2002. *Am J Health Syst Pharm* 2003, 60:52–68
 55. PRATI LM, DOUGLAS C, FERRIS GR, AMMETER AP, BUCKLEY MR. Emotional intelligence, leadership effectiveness, and team outcomes. *Int J Organ Anal* 2003, 11:21–40
 56. MIVILLE ML, CARLOZZI AF, GUSHUE GV, SCHARA SL, UEDA M. Mental health counsellor qualities for a diverse clientele: Linking empathy, universal-diverse orientation, and emotional intelligence. *J Ment Health Couns* 2006, 28:151–165
 57. MAYHEW MG, ASHKANASY NM, BRAMBLET, GARDNER J. A study of the antecedents and consequences of psychological ownership in organizational settings. *J Soc Psychol* 2007, 147:477–500
 58. MD-SIDIN S, SAMBASIVAN M, MUNIANDY N. Impact of psychological ownership on the performance of business school lecturers. *J Educ Bus* 2010, 85:50–56
- Corresponding author:
M. Kourakos, 502 00 Ptolemaida, Greece
e-mail: mkourakos@uowm.gr